

Szilasi László

A KOPERECZKY-EFFEKTUS, AVAGY MIKÉPPEN FIADZHATJA EGY BESZÉD A SAJÁT APJÁT

Mikszáth Kálmán: A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL,
IX. fejezet¹

„Egyszer-mászor mintha valami régi remi-
niscencia csillanna meg koponyájának szűk
lokalitásában, kakas-kukorékolást hallatott,
némelykor ismét csirkék csipogását és a ludak
gágogását mímelte.”²

„»Kvalifikáltabb« embernek »extra nótája
van«, amibe bele nem bődülhet az a sok »sült
paraszt«.”³

I. A kivonat túlsúlya

Mikszáth Kálmán.

Tudják, aki Jókai és Krúdy között van.

Első látásra talán éppen nagyon is ráérősnek tűnő klasszikus irodalomtörténet-írásunk⁴ egyik legszembeötlőbb sajátossága, hogy *siet*: két pont között (rossz, szimplifikáló önironiával) általában tényleg a legrövidebb utat keresi. Az általa elmondott történetek többnyire a fordulópontok, a kánon (jórészt örökölt, korábbi történetek által meghatározott) állócsillagainak minél gyorsabb és hathatósabb összekötését szolgálják elsősorban, hogy aztán erőltetett menetben tarthassanak az előre fixált – és többnyire persze örömteli – végkifejlet felé. A kiemelt pontok közötti (lehetőleg minél egyene-
sebb) szakaszok kevésbé méltók a kitüntetett figyelemre, önértékkel nem bíró (közvetlenül vagy közvetve)⁵ összekötő funkciójuk miatt mihamarabb leküzdendő távolságot jelentenek csupán. Sem a történet, sem annak elmondása nem vesztegeti hát az idejét a köztes mozzanatoknak a nagy történet szempontjából semmiféle haszonnal nem kecsegtető alaposabb festegetésével.

És ezt kivételesen tudom pontosabban is mondani. Ha Gérard Genette fogalmait elfogadva az elbeszélés lendülete szerint a négy alapvető formának az *ellipszist*, a *szünetet*, a *jelenetet* és a *kivonatot* tartjuk,⁶ akkor klasszikus irodalomtörténet-írásunkról állítható, hogy

1. *határozottan kerüli az ellipszist* (hibának tartja, ha valamiféle formában nem esik szó minden lezajlott irodalmi történésről);

2. *ritkán tart szünetet* (az eseménytelen szakaszokat jellemzően nem használja fel például részletes leírások megalkotására);

3. *a jelenetekkel felettébb takarékosan bánik* (ezeket a nagy terjedelmű, gyakran dramatizált és kitüntetett történetrészeket a legbelsőbb kánon számára tartja fenn);

és 4. *leggyakoribb alakzata a kivonat* (az akció és párbeszéd nélküli, sűrített, egyszerűsített, kiváró és összekötő funkciójú, kivonatos tartalmi összefoglalás).

Szünet- és kihagyásellenesség, válogató és minősítő jelenetezés, a kivonat túlsúlya: ízlés kérdése, nekem mindenestre a Prousthoz (vagy, ha szabad ezzel az előzőtől eltérő és nyilván alábbvaló példával élnem: a PULP FICTION-höz) hasonlatos jelenetközpon-tú narratíva még az irodalomtörténet-írásban is vonzóbb lehetőségnek tűnik.

Már csak azért is, mert bár úgy gondolható, hogy az *összekötő szerep* joggal nyeri el adekvát tárgyalási formáját éppen a *kivonatos elbeszélésben*, legalább ennyire nyilvánvaló az is, hogy számos (a szerző, a műfaj vagy a korszak elvén szerveződő) corпуст éppen a kánon centrumába helyezhető, azaz önálló jelenetre méltó művek erősen limitált mennyisége és a kivonat hagyományos túlsúlya degradál csupán összekötő szerepre.

Mondanom sem kell, hogy Mikszáth Kálmán életművét is ilyennek gondolom.

Példának okáért: rokonszenvem természetesen Barta Jánosé, amikor MIKSZÁTH-PROBLÉMÁK című kiváló tanulmányában⁷ számos termékeny interpretatív szempont felvetése mellett, a *narratív regény és romantikus realizmus* (ma már talán nem túl termékenynek látszó) fogalmainak segítségével felettébb vehemens rigorozitással igyekszik rehabilitálni a *Jókai–Mikszáth–Krúdy*-vonalat. Azt a vonulatot, amit (egy csapás, több légy: Herczeg Ferencsel, Harsányi Zsolttal, Márai Sándorral súlyosbítva) Király István monográfiája⁸ az *Eötvös–Mikszáth–(Bródy–Thury–Papp–Ambrus–Kóbor)–Ady/Móricz*-fősodor érdekében megsemmisíteni, az akkoriban frissnek számító akadémiai irodalomtörténet⁹ pedig e fősodor által feledtetni igyekezett. Tényleg minden rokonszenvem Barta Jánosé, az oppozíció azonban, mint mindig, ebben az esetben képes annyira preformálni a megszólalást, hogy Mikszáth (ha nem Eötvöst Móriczsal, hát Jókait Krúdyval) *összekötő* szerepe minden (rejtett, de kitartó) igyekezet és a jószerivel kismonográfia terjedelmű *jelenet* ellenére is visszairódik a történetbe.

De ez másnak is okozott már némi gondot.

II. Olvasók, olvasások

Magának Mikszáthnak is például.

Vagy kicsit talán megint csak pontosabban: miközben a mai magyar irodalommal foglalkozó, de történeti érvekkel korántsem fukarkodó kritika a legfrissebb irodalmi fejlemények nyomán, úgy tűnik, joggal sürgeti Jókainak (a Mikszáth-előttörténet legfontosabb mozzanatának) az újraolvasását,¹⁰ Mikszáth (Jókai utóttörténetének legfontosabb mozzanata) maga is segítségünkre siet, hiszen hosszabb prózai szövegei elárulnak ezt-azt az e hagyományhoz való, nem minden radikalitást nélkülöző (s ebben a minőségében a Jókai-könyvében¹¹ kifejtettektől legalább ilyen radikálisan eltérő) viszonyáról is.

Érzek persze némi feszélyezettséget, amikor *éppen ezt* vélem kiolvasni A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL című regényéből, annak is elsősorban a IX. fejezetéből. Szerencsére azonban ennek a feszélyezettségnek is megvan a maga (önmagát némiképp felszámoló) története.¹²

Mikszáth olvasása ma elsősorban az aprólékos kisrealizmus (régi szöveg esetében persze sohasem lebecsülendő) örömeivel kecsegtet. Kellér Andor: A FŐISPÁN című 1962-es közismert (a NOSZTY-t mintegy Mikszáth helyett folytató, saját hőst, Noszty Feri állítólagos mintáját, Szemző Gyulát a BESZTERCE szellemében „elkésztet lovag”-nak ábrázoló) regénye¹³ nem létrehozta, csupán látványosan rögzítette és megjelenítette ezeket az (elsősorban a valóságvonatkozásokra ügyelő és azoknak hódoló) masszív olvasási szokásokat. Az általánosan bevett olvasási mód azonban ritkán szük-

ségszerű, a természetesnek, eleve adottnak, szó szerintinek tekintett jelentés pedig, meglehet, csupán a leggyakoribb.¹⁴ Az életmű alakulása és a NOSZTY fogadtatásának története egyaránt hasznunkra lehet ennek belátásában.

A legbevettebbnek látszó történet szerint Mikszáth életműve kitérőkkel alig tarkított út a dzsentritéma szívéig, a realista csúcsteljesítményig, A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL (1906–1907) című regényig. Majd a szépséges lezárás, A FEKETE VÁROS (1908–1910). A lezárás mint kitüntetett elem a korábbi életműből mellékesen megemelt és felemeli ugyan magához például A KÉT KOLDUSDIÁK (1885), A BESZÉLŐ KÖNTÖS (1889), A KIS PRÍMÁS (1891) vagy a KÍSÉRTET LUBLÓN (1892–1893) című regényeket, illetve kisregényeket, s ezáltal megrajzolja ugyan az életmű történeti témáját, késő romantikus másodvonalát, az egyidejű témáját, realista, elsőrendű főútvonal azonban mindentől függetlenül a BESZTERCE OSTROMÁ-n (1894), a SZENT PÉTER ESERNYŐJÉ-n (1895), A GAVALLÉROK-on (1897), az ÚJ ZRÍNYIÁSZ-on (1898) át a KÜLÖNÖS HÁZASSÁG-hoz (1900), de főként a NOSZTY-hoz vezet. A kánon szélén ugyan ott kering még a KÉT VÁLASZTÁS MAGYARORSZÁGON (1896–1897), A SZELISTYEI ASSZONYOK (1901), A SIPSIRICA (1902), az AKLI MIKLÓS (1903) és a Jókai-könyv (1905–1906), esetleg még a GALAMB A KALITKÁBAN (1891) meg A DEMOKRATÁK (1897–1898), de a többi aztán tényleg néma csend. A kritikai kiadás REGÉNYEK ÉS NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK című sorozatának több mint fele (42 szövegből 24) lassanként kezd teljesen kihullani az irodalmi emlékezetből.¹⁵

Nem kívánom azt állítani, hogy a perifériára szorult műveknek valahol beljebb, a centrumhoz közelebb lenne az „igazi” helyük. De azt igen, hogy figyelembevételükkel más, kisebb történetek is kirajzolódnak. Melyeknek fényében bizonyos mértékig talán a centrális(nak alighanem továbbra is megmaradó) művek is újraolvashatók.

Nos (nem titkolom: kivonatos elbeszélés következik): a periférikus művek felől olvasva Mikszáth feltűnően hamar – az egészen elképesztő didaxissal megírt három korai dolgozat, az AMI A LELKET MEGMÉRGEZI (1871), A BITYUS ZSIDÓ LÁNYA (1871) és A LUTRI (1872) után valójában azonnal – rátalál későbbi fő feladataira: tematika tekintetében a dzsentritémára, (az engem mindenesetre sokkal jobban érdeklő) hagyományviszonyok kérdésében pedig a Jókai-corpusra. A VÁRMEGYE RÓKÁJA (1877) és AZ APÁM ISMERŐSEI (1878) élesztgetik és vastagítják meg először a Jókai-hősök esetében oly vékonyka sem nem ördögi, sem nem angyali középréteget, utánuk pedig rögtön megszületik egy majdnem nagy mű, a NEMZETES URAIMÉK (1882–1883) című regény. Egy falura való kurtanemes, a pribolyi Laczkók (Mikszáth a dzsentri pusztulásának adekvát műfaját egyelőre a tragikomédiában véli megtalálni) a nagy erejű Mácsik vezetésével megkísérlik megszerezni a Harruckernektől Békés vármegyét. A tematika már itt véglegesen megvan, 1883 után azonban történetében (több okból) hosszú, majd’ egy évtizedes szünet következik: a megtalált, de kielégítően meg nem oldott dzsentritematika átmenetileg elfelejtődik, és történeti vagy népi témájú szövegekben a műfaj, a hang, a nyelv és mindenekelőtt a hagyományhoz való viszony¹⁶ kialakítása válik fő feladatává.

A LOHINAI FŰ (1885) egy vidéki nyomozás története, melyben a megismerés fő akadálya az a – Jókai uralomra jutása után korántsem képes beszélni ható – felfedezés, hogy a generációk óta azonos tanító munkálkodása nyomán „*a lakosság betűi nem vettek fel önálló karaktert*”.¹⁷ A KÉT KOLDUSDIÁK és A KIS PRÍMÁS a kései Jókaihoz nagyon közel álló modorban megírt, korrekt – ifjúsági regények. Úgy tűnik, ekkor már Jókai nyelve Mikszáth számára csupán erre való. Vagy erre se. A BESZÉLŐ KÖNTÖS átfogó és tüzetes

tanulmány – egy másik, Jókaitól immár lassanként elszakadó nyelven – a Jókai által is explicit módon óhajtott áttetsző nyelvről. Nos, logosz van, csak az ember olyat nem tud csinálni. A(z el) beszélő köntöst nem lehet lemásolni. Aki mégis megkísérli, meghal. A GALAMB A KALITKÁBAN egy téma kettős elbeszélésével általában a regény lehetőségeiről és a fikció természetéről értekeznek,¹⁸ s ezt a problematikát feszegeti tovább a FARKAS A VERHOVINÁN (1892) is. A szöveg egy különös felségsértés története abban a korban, amikor már nem jár érte halálbüntetés, s az ember legfelsőbb mozgatója nem a becsület, hanem az emberi méltóság: visszavonhatatlanul eljött a regény kora.¹⁹ A KÍSÉRTET LUBLÓN pedig már a később megszokott Mikszáth-történet: Jókai módorában, Krúdy előérzetével – de ekkor már mindkettőnek az olvasatát az önállósodó és megerősödő Mikszáth-szöveg preformálja. A történeti tematikájú, de elméleti érdekeltségű kitérő AZ ELADÓ BIRTOK (1893) című elbeszéléssel ér véget: miért nem vette meg Marjászky Mihály a Bogárka-birtokot? A NEMZETES URAIMÉK óta ez az első (ezúttal: idilli) történet a dzsentri lecsúszásáról. A PÁVA A VARJÚVAL (1894) viszont Nagy Józsi káplár és Cselejthey Johanna grófnő kudarcos házasságán végrehajtott szikár esettanulmány, azzal a nem túl rejtett tanulsággal, hogy a társadalmi osztályok nem keverednek. Nincs beolvadás, a feleslegessé válnak meg kell szűnnie. Emez előkészületek után pedig már a BESZTERCE OSTROMA és a SZENT PÉTER ESERNYŐJE²⁰ következnek.

E helyütt végig nem vitt s részletesen most nem is dokumentálható értelmezésem szerint tehát Mikszáth a dzsentritéma tekintetében azért tart szünetet 1883 és 1893 között, hogy (a műfaji és nyelvi keresés mellett) első közelítésben tisztázza a – megkerülhetetlen – Jókai-hagyományhoz való viszonyát is. A keresés eredményei nyilvánvalók, a Mikszáth-szövegek igazi vonzereje azonban talán inkább abban áll, hogy *a kereséssel ezután sem hagyunk fel*. Hanem mindvégig folyamatosan megkérdőjelezzük saját műfaji, nyelvi és a hagyományt illető nézeteiket.

A Mikszáth-életműnek a Jókai-monográfiáig tartó alakulása a hagyományviszonyok tekintetében alighanem jól leírható lenne Harold Bloom híres hatás-izony-elméletének²¹ fogalmaival. Ezek szerint Mikszáthot rabul ejtette Jókai költői ereje (*választás*), nyelvében és látomásaiban megegyezett, azonossá vált vele (*szereződés*), majd elődjével ellentétes inspirációkat választott (*versengés*), e versenyben megerősödött és immár önállóan látszó arculattal lépett elő (*megtestesülés*), és új nézőpontjából átértékelte elődjét (*interpretáció*), végül pedig az eddigiektől eltérő módon újratemtette (*revízió*).²²

A keresés és a Jókai-hagyománnyal való szembenézés azonban (látni fogjuk: más stratégiával) a monográfia után a NOSZTY-ban is folytatódik. Nem meglepő, hogy régebbi olvasói – fennmaradt szövegeik szerint – még képesek voltak ezt világosan érzékelni.

„Zarándokoljatok hozzá és eszmélkedve viduljatok!” – mondja Alexander Bernát 1909-es kritikájában Kopereczky főispánról.²³ A korabeli olvasók talán éppen azért voltak képesek nagyobb felületen érintkezni a szöveggel, mert a retorikus alapozottságúnak az anakronizmusig menően megmaradó magyar irodalmi kultúrában a *docere-movere-delectare* ősi, ám feltűnően sokáig aktív fogalmi hármasságának hála, a *tsinos nemzeteknél* talán valamivel lassabban vált elemeire a szöveghez való átfogó viszony.²⁴

A NOSZTY fogadtatását akár csak futólagosan áttekintve is világosan kirajzolódik azonban a bomlás története. Alexander Bernát (kritikájának idézett széles fesztávú zárómondatát megelőlegezve) hosszas elemzés után végül is érdektelennek nyilvánítja

a Mikszáth-szöveg olvasásának elsősorban az idealizmus vagy realizmus kérdésére fixált problematikáját,²⁵ Csáth Géza (1910) pedig egyértelműen Mikszáth (szerinte *Jókait is felülmúló*) nyelvét állítja értelmezésének középpontjába.²⁶ Az utóélet során azonban (Várdai Bélától Négyesy Lászlón át Zsigmond Ferencig) radikálisan felerősödik a referenciális kérdéssírnál, s az olvasatok egyre inkább a dzsentribrázolásra és kizárólag erre koncentrálnak. Harsányi Zsolt 1926-ban e kérdéskörön belül még érzékeli, hogy Mikszáth a dzsentrit „*imádni is tudja*”,²⁷ rövid idő múltán azonban már e belső különbségek is elenyésznek, s Pintér Jenő irodalomtörténete, majd az annak tételeit továbbszigorító (Schöpflin, Féja, Martinkó) és ideologizáló (Király) értekezések után (Barta János idézett tanulmánya, Németh G. Bélának a kései Mikszáthról szóló szövege és néhány frissebb²⁸ dolgozat kivételével) máig is igen aktív tételmondatok válnak uralkodóvá: „*Az érdekszövetségbe tömörülő dzsentrivel szemben a regényíró a maga erejére utalt dolgozó polgárnak ad igazat.*”²⁹ Kétségtelen, hogy ebben az értelmezésben a Mikszáth-szöveg valóban „*a túlzó realizmus süppedékei közé látszik tévedni*”.³⁰

Más (például: az életmű és a recepció eddigiekben vázolt tanulságaitól ihletett) értelmezési keretek között azonban talán nem.

III. Kifürkészhetetlenek a hatás csodálatos titkai és rugói

A KIFÜRKÉSZHETETLENEK A HATÁS CSODÁLATOS TITKAI ÉS RUGÓI címet viselő IX. fejezet, a „*kétszer elmondott beszéd*” története klasszikus irodalomtörténet-írásunk által futólag többször is érintett,³¹ méltán elhíresült jelenete A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL című Mikszáth-regénynek. Mikszáth, amikor a *Képes Folyóirat* új előfizetői számára 1908 legelején röviden összefoglalta a lap előző évfolyamában megjelent folytatásokat, kivonatos elbeszélésében a következőképpen összegzi és értelmezi (arányai-ban is feltűnő alapossággal) a bennünket érdeklő fejezetet:

„*S míg Bontó vármegyében nagyban forrnak a kedélyek és készülődnek, hogy lehetlenné tegyék, addig ő [Kopereczky] is készül a maga módja szerint a beiktatásra. Titkárt fogad, bizonyos Malinka nevűt, aki a közgyűlési beszédét írja meg számára. A titkár se valami nagy közigazgatási lumen s végszorultságában egyszerűen lemásolja parafrázisokban a vármegye régi jegyzőkönyveiből, melyeket beküld Poltáry alispán, annak egy beszédjét, melyet főjegyző korában egy régi főispánnak tartott s mely már feledésbe merülhetett a bontóvári urak előtt. Az akkori közgyűlés közönsége jobbadán elhalt azóta.*

Kopereczky bemagolja ezt a beszédet nagy nehezen s így indul megyéje felé, hol valóságos zen-düülés várja. [...] A közvélemény szorító ereje alatt kiüti fejét a bojkott s rendre lemondanak a [...] szónokok, még a főjegyző is megtagadja az utolsó percben az üdvözlő szónoklat megtartását a beiktató közgyűlésen. Ily kényes körülmények között a kétségbeesett Noszty-csoport Poltáry alispánt nyeri meg a tizenkettedik órában, hogy tartson beszédet. Ezzel aztán az alispán ellen fordul a közgyűlölet.

Az alispán nem ér rá beszédre készülni, hanem engedve egy ördögi sugallatnak, szintén úgy vélekedve, mint Malinka, hogy régi beszédére, melyet mint fiatal főjegyző tartott egy főispánnak, immár senki sem fog emlékezni, a főispán üdvözlésére elmondja ugyanazt a beszédet, amelyet Kopereczky magolt be parafrázisos programbeszédnek. [Mikszáth lapalji jegyzete: Temes megyében tényleg megtörtént – Tihanyi Ferenc főispánsága alatt. Lásd Degré Alajos emlékiratai. M. K.]³²

A Bontó megyei bizottsági tagok (mondanom sem kell) nem ösmernek rá, s nem is igen hat most, mert szép ugyan, de népszerűtlen ember mondja. A főispán, aki lámpalázban van, nyilván

szinte nem ismer rá a saját beszédjére, de jóhiszeműen visszamondja úgy, ahogy betanulta. A bizottsági tagok, akik pisszegni szándékoznak, egyszerre összenéznek. Nini, hiszen ez az alispánt gúnyolja ki! Hohó, hiszen ez derék dolog! Hallgatják, hallgatják és hovatovább mind jobban ámulnak. Teringette, pompás egy persziflázs! Halljuk csak, halljuk, halljuk! Elmondja ez szórul szóra. Hallatlan egy talentum! [Egyszeri hallásra] mondja el! Micsoda memória és milyen kolosszális lélekjelenlét! Az alispán kéült, zöldült, csodálkozásában és felsülésében, a közgyűlés pedig tapsolt, ujjongott, tombolt s a parti meg volt nyerve, a főispán mint nagy és népszerű alak került ki az oly veszedelmesnek induló installációból.”³³

Nos, Mikszáth önértelmezése meglehetősen alaposnak mondható: hatékonyan szálazza szét a szerzőség, az eredetiség és a hatás összefonódó problematikáját. Mindezekelőtt: Kopereczky (későbbi hatalmát megalapozó és szavatoló: XXI. 41.) beszédét Malinka „írja meg számára”. A szöveg tehát eleve nem a Kopereczkytól való leszármazás, hanem a Kopereczkynek való tulajdonítás révén tartozik a későbbiekben a főispáni corpushoz. A szerző ebben az (újabb megfontolásokat³⁴ előlegző) értelmezésben korántsem az egyedi eredetiségű szöveg forrása, hanem az osztályozás elvét az attribúció révén szolgáló intézményes konstrukció. A szó szoros értelmében azonban Malinka sem „megírja”, hanem „egyszerűen lemásolja parafrázisokban a vármegye régi jegyzőkönyveiből... Poltáry alispán... egy beszédjét”. Malinka eredetisége tehát Kopereczkyénél ugyan összehasonlíthatatlanul nagyobb, azonban még mindig erősen korlátozott: az adott konkrét beszédhelyzet céljait szem előtt tartó, enyhén és gépiesen, de mégiscsak parafrázáló másolásra szorítkozik. Malinkának van mit másolnia. A titkár szerint a jegyzőkönyvek készletszerűen őrzik az elmúltat, a szövegek apparátusukkal együtt hozzáférhetők, és – „végszorultságban” – kellő idő eltelte meg a szerzői index leválasztása után gond nélkül felhasználhatók az eredetiség vágyva vágyott illúziójának felkeltésére. (És mindezek után persze kérdés lesz, ha megválaszolhatatlan is, hogy vajon hogyan állhat Poltáry szerzőségének dolga: volt-e titkára, használta-e a korábbi vármegyei jegyzőkönyveket stb.) Csakhogy Malinka téved: nem „merül azonnal a feledésbe” az, aminek a közönsége elhalt. Malinka abban téved, hogy az emlékezést csak az emberek, az életben lévő tanúk által kivitelezhetőnek gondolja, ám a történetben az emlékezés nem emberek, hanem szövegek aktivitásának mutatkozik. Az emberi emlékezés viszont – a narrátor kétszer is mondja – csupán „magolás”.³⁵ Ráadásul a lehetséges szónokok és szónoklatok száma véges, s ha még bojkott is ritkítja őket, akkor újra előkerülhet az időben első, nyomozati eredményként (Kopereczky, Malinka és a jegyzőkönyv lejegyzője utáni, negyedik) utolsó szerző, s az – nem érvén, „rá beszédre készülni, hanem engedve egy ördögi sugallatnak”, s Malinkához hasonlóan bízva az emberi emlékezet akadályozott működésében – elmondhatja „ugyanazt a beszédet, amelyet Kopereczky magolt be parafrázisos programbeszédnek”. Poltáry alispánnak a Kopereczky szónoklata előtt újra elmondott régi beszéde („melyet mint fiatal főjegyző tartott egy főispánnak”) azonban – félelmével ellentétben – nem régi önmagával lesz identikus („nem ösmernék rá s nem is igen hat most, mert szép ugyan, de népszerűtlen ember mondja”), hanem a Kopereczky–Malinka-féle új átírással tűnik immár – egyelőre csupán a narrátor számára – azonosnak. A csattanó előállt. „A főispán, aki lámpalázban van, nyilván szinte nem ismer rá a saját beszédjére, de jóhiszeműen visszamondja úgy, ahogy betanulta.” A közönség nem kérdez az intencióra, hanem élvez és értelmez, s mert kedveli a lélekjelenlétet, az emlékezőtalentumot, a gúnyt és *par excellence* műfaját, a persziflázst: valamely mű nevelésének vonásait kiemelő paródiát, a siker – a vágyott, de e módon semmiképpen sem szándékozott siker – nem maradhat el.

Kifürkészhetetlenek a hatás csodálatos titkai és rugói? Nos, első olvasatban úgy tűnik, a hatás nyomai semmiképpen nem rejthetők el, az eredetiségnek még az illúziója sem tartható fenn, de a következetesen végigvitt utánzás, párosulva az eredeti és a reprodukció keletkezése közötti idő csökkentésének látszatával, egy brutális eredetiségű, „nagy és népszerű” szerző radikális újraolvasó gesztusává avatja a másolatot. Megfelelő körülmények között az egész szövegre kiterjedő,³⁶ enyhén átíró, majdnem egyidejű: azonnali s így parafrázisból rögtön persziflázssá váló másolat megsemmisítheti, olvashatatlaná teheti a szövegelődöt s ezáltal az egy időben élő szerzőelődöt is.

Emez önértelmezés értelmezése után, de még a regényszöveg értelmezése előtt és azt előkészítendő, tanulságos lehet megvizsgálni, hogyan bánt Mikszáth Degré Alajos VISZSAEMLÉKEZÉSEI-nek szövegelődként szolgáló részletével. Degré a következőket írja:

„...Várkonyi Ádám kitűnő főjegyző és hatalmas szónok, tudvalevőleg szenvedélyes kártyás is volt. Csak reggel távozott a kártyasztaltól, s alig lehetett annyi ideje, hogy öltözetet váltson, irrományait összeszedje s a gyűlésbe siessen, hol a főispán megnyitó beszédére kellett válaszolni. Tihanyi [Ferenc] igen szép és meglehetősen hosszú megnyitó beszédet olvasott fel, Várkonyit szendregéséből dörgő »éljen!« riasztotta fel. Láta, hogy rajta van a sor, kissé összeszedte magát, s elmondta – a figyelmes hallgatók roppant ámulatára – csaknem szóról szóra azt, amit a főispán felolvasott.

Roppant emlékezőtehetségét akarta-e fitogtatni vagy a főispánt megszegyenyíteni? Mindnyájunk előtt rejtély volt, mit nekem később Robony István, Tihanyi titkára fejtett meg.

Robony István fiatal ügyvéd volt, épp akkor nyert oklevelet, midőn Tihanyit temesi gróffá nevezték ki. Tihanyi titkárává tette, s azonnal utazott vele Temesvárra. Útközben azt mondja titkárának, készítsen egy tisztújítási megnyitó beszédet. Robony a legnagyobb zavarba jött, azt sem tudta, hol s min kezdjen ily beszédet. Törte a fejét, rágta a tollat, izzadott, de semmit sem bírt kihozni. Végre tájékozódás végett elővette az előzetes tisztújítás jegyzőkönyvét, abban megtetszett neki Várkonyi beszéde, csekély átalakítással leírta, s Tihanyi igen meg volt vele elégedve. Várkonyit, mint említém, nagyon elfoglalta a kártyázás, s nem jutott ideje még csak gondolkozni sem a válaszbeszédéről. Így is jó lesz, gondola, s elővette az elmúlt választási beszédét, átolvasta s szerencsésen el is mondta...³⁷

Degré (be kell vallanom: számomra némiképp laposka) szövege nem Mikszáth önértelmezésének kiasztikus logikája³⁸ szerint építkezik: a történet elmondását jól elhatárolva, külön bekezdésben követi a kérdés, majd az arra adott, a titokba mintegy beavató válasz. A jelenet a Mikszáth-történethez képest fordított sorrendben és magasabb retorikai szinten zajlik le: Várkonyi főjegyző „hatalmas szónok”, Tihanyi főispán „igen szép s meglehetősen hosszú” „megnyitó beszédére kellett válaszolnia”, és fontos az is, hogy Degré főispánja felolvas, csak a főjegyző beszél emlékezetből. A narrátor (reprezentatívnak beállított) viselkedéséből úgy tűnik, hogy a közönség itt nem annyira radikális, mint a Mikszáth-történetben: az „emlékezőtehetség” és a „megsegyenyítés” itt is kulcsfogalmak ugyan, de a beszélő szándékára irányuló érdeklődés miatt a túlságosan zajos siker elmarad, a „roppant bámulat”-ra szorítkozik, így a csattanó halasztódik, a szövegek közötti viszony pedig (látszólag magától értődő volta: az intenciójában ugyan kérdéses, de megtörténtében vitathatatlan irányú leszármazás látszata miatt) nem lesz problémává. A felbukkanó rejtélyt Robony titkár vallomása nyomán válaszolja meg a narrátor. Robony saját vallomása szerint – Malinkával ellentétben – elsősorban nem közigazgatási antitalentum, hanem hangsúlyozottan írásképtelen figura. („Törte a fejét, rágta a tollat, izzadott, de semmit sem bírt kihozni.”) A jegyzőkönyvet eredetileg csupán „tájékozódás végett” veszi elő, az „átalakítás” viszont itt is „csekély”.

Rövidre fogva: Mikszáth szerintem már a Degré-szöveggel is azt teszi, amiről beszél. Mikszáth a Degré-elődszöveg feltűnően csekély mértékű, pragmatikus átalakításával (kiasztikus logikájával, a nevek megváltoztatásával, fordított sorrendjével, alacsonyabb retorikai szintjével, a memoriterek számának növelésével, radikálisabb, a szándékra irányuló kérdést kerülő közönségével és még néhány aprósággal) nem is kívánja elrejtetni a hatás nyomait, saját eredetiségének illúzióját kifejezetten rombolja, ám az utánzást következetesen végigviszi, s az eredeti és a reprodukció keletkezése közötti időt az egyidejűvé tevően pontatlan hivatkozással is csökkentve, brutális eredetiségű újraolvasó gesztussá avatja saját másolatát. *Az egész szövegre kiterjedő, enyhén átíró, parafrázisból persziflázssá váló másolata megsemmisíti, mondhatni: olvashatatlaná (csak a maga módján olvashatóvá) teszi a szerzőelő szövegét.*

Am Mikszáth Degré Alajosnál alighanem valamivel nagyobb vadra vadászik. De ezen a ponton már tényleg elő kell vennünk a regény (részletezőbb és értelmező betétekben gazdagabb) szövegét. Lássuk először az előkészületeket!

Malinka, Kopereczky főispán friss titkára a feladatairól érdeklődik.

„– *De mégis szeretném teendőim tüzetesebb meghatározását – szólalt meg Malinka.*

– *Ne beszéljen nekem ilyen stílusban. Mert azt én ki nem állhatom, azt hiszem, hogy valamilyen hivatalos okmányt olvas s attól én mindjárt elalszom, mint a kakas, ha meglóbálják. Hogy mi a teendője? Hm, azt nehéz meghatározni. Mindenekelőtt egy szép beiktatási beszédre van szükségem. Ezt önnek kell megcsinálni. Ez a szekretárius dolga. Csinált ön már ilyesmit?*

– *Nem csináltam még, de a chriától kezdve mindent meg tudok csinálni, csakhogy...*

– *Csakhogy?*

– *Jó volna látni mintának egy ilyen beszédet, mi szokott abban lenni.*

– *Sok zöldség, temérdek hetle-kotla. És ezt nekem szóról szóra be kell magolnom. De hát ilyen az ember. Hihetetlen, mi mindenre képes a hazájáért!”* (KrK XX. 56–57.)

A téma tehát mellékes: a szövegalkotás elsősorban stílárius kérdés. A retorika általános szabályainak ismerete azonban nem elegendő: Malinkának, az eljövendő beszéd hús-vér szerzőjének Kopereczky, a konvencionális szerző parancsára egy konkrét szövegcsoporthoz, a beiktatási beszédek speciális stílusát kell ellesnie, hogy főnöke (sikeres imitáció esetén talán még a nyilvános elszenderedést is kockáztatva) felavattassék. Nem mellékes ugyanakkor, s talán némi önreflexiót sem nélkülöz, hogy Malinkának éppen a *chria* a kedvence és eredendő adottsága. Ugyanis, mint tudjuk, ez az ajektiv mondataalakzat a *sententia* csattanós, különösen hatásos és gyakorta anekdotával illusztrált változata.³⁹ Nem különösebben nehéz tehát felfedezni benne a mindenkor Mikszáth-szöveg *uralkodó trópusát*.⁴⁰ Ha az önreflexióra alapuló értelmezést elfogadjuk, akkor azt mondhatjuk tehát, hogy a hús-vér szerző eredendő, már kezdetben is készen álló és később győzedelmeskedő tulajdonságait a konvencionális szerző felavattatása érdekében kezdetben aláveti az egyelőre ismeretlen, de látatlanban is unalommal fenyegető konkrét, műfaji szöveggyománynak.

„*Malinka [...] izzadt a beszéd készítése közben. Sok penzumot csinált már életében, de egy se ment olyan nehezen, talán éppen azért, mert valami rendkívülit akart alkotni.*” (58.) A Cicero, Kölcsey és az országgyűlési szónokok beszédeinek ihletére és hatása alatt keletkezett első verzióval leszerepel. Az Antoniusnak Caesar holtteste fölött tartott beszéde nyomán született, alexandrinusoknak írott második szónoklattal hasonlóképpen.

„*A szegény Malinka most már kezdte az alispán által küldött régi jegyzőkönyvekben megörökített beiktatási beszédeket fölturkálni, s nagy kínjában kiválasztván egyet, amelyet a mostani alispán tartott még főjegyző korában, az 1868-ban kinevezett főispán, báró Anácsy János beik-*

tatásánál és amelyet a szónok úgy adott elő akkor, mint a vármegye óhajait, most akként travesztálta, mintha a főispán ígéret gyanánt mondaná el ugyanazokat a szóvirágokat, reformokat, patogó szentenciákat, kopott hasonlatokat és részesülőkben összevissza gubózott oratori maszlagokat és cirádákat.

Kopereczkynek a szemei csillogtak a meglepődéstől és örömtől.

– Ez az, pán brat. Ez az igazi, ez a szép, rajta van az a bizonyos megyei szag, ami a hajdúk dolmányán és a bizottsági tagok bekecsén. Maga nagy talentum pán brat.

Az volt nála a legnagyobb fokú meglepődés, ha valami alantast per »pán brat« (testvér úr) szólított.

Ezt a beszédet vitte haza Krapecre, hogy betanulja.” (58–59.)

Ugyanazt elmondani óhaj helyett ígéretként. De nem a travesztált téma a lényeg, hanem az azonos és otthonosan ismerős stílus. Ebben a történetben a megőrző másolás és nem az újraíró *elmismásolás*⁴¹ az igazi és szép tehetség jele. A hús-vér szerző és a konvencionális szerző az ismétlés, a hagyomány stílusának alázatos, személytelen, jól-lehet számító átadása, a duplikálás által válik úrrá és testvérré.

„Ej, Istenem, hát van egy kis modorom, ez az egész” – mondaná erre Bubenyyik. (97.)

Ám a két szerző párbeszéde szerint némi – a nyelv és a hagyomány által preformált – memóriára is szükség van.

„...én a beszédet tanulom. Van is arra valami szer vagy micsoda. Éppen azon gondolkozem egész nap. Mintha hallottam volna, hogy valaki kavicsot tett a nyelve alá.

– Az Demosthenes volt, de az azért tette, hogy a dadogástól elszokjék.

– No, mindegy, kigondoltam én egy másik metódust, lefordítottam az egész beszédet tóra a kántorral, azt betanulja Koleszár Mária és éjjel-nappal dünnögi a kis Izrael bölcsője fölött, addig-addig, hogy szóról szóra megragad az eszembe, mert én meg ott fogok csibukozni a fiú mellett, mikor aztán tudni fogom, visszafordítom az elmémbe magyarra, ez már bliktri, s úgy elszavalom Bontóváron, mint a folyóvíz, hogy »Tisztelt Köztörvényhatósági bizottság! A mai politikai viszonyok között, a hazánk ege fölött tornyosuló felhőknek közepette...« Gondolom, így kezdődik? Hát csak ne féltsen engem, amice.” (98–99.)

Kopereczky tévedése egy pillanatra felvillantja annak lehetőségét, hogy beszélni nem más, mint emlékezni. Hogy nem dadogni nem más, mint memorizálni és felmondani valami már korábban létezett. Hogy a nyelv beszél, nem az ember.

Ennél is fontosabb azonban, hogy a beszéd az önazonosság folyamatos tételezése mellett egyre több átalakításon megy át: a Poltáry-beszédet Malinka *travesztálva* másolja le, ezt a beszédet a kántor *tóra* fordítja, Koleszár Mária betanulja, és éjjel-nappal *dünnögi*, ez *ragad meg* előbb-utóbb a főispán eszében, majd ezt fordítja (vissza?) *magyarra*. Karinthy Frigyes műfordításkrokijára, *A Herz-féle szalámiban* kezdetű Ady-fordításra hivatkozva aligha minősülhet hiperkritikának,⁴² ha a maradéktalan önazonosságot még szoros textológiai értelemben sem vesszük bizonyosnak. Maradéktalan eredetiség ugyan tényleg nincs, de legalább – a szó szoros értelmében vett ugyanazt mondas sem lehetséges.

A tót ajkú dajka egy magyar csecsemő fölött, a kétnyelvű apa mellett magyarból fordított tót nyelvű szónoklatot dünnög. Vajon azonos-e önmagával az a beszéd, amely ugyanabban az időben a fiút tótul, az apát magyarul tanítja beszélni? Akárhogy is, készülődik a beszéd: szóródik egységesíthetetlenül.

Egy nagy ívázat és egy kisebb verekedés után az első, illetve második, vagyis hogy harmadik szónok, Poltáry alispán is bajban van persze.

„...az íróasztalnál ült s tétován merengett a két legkönnyebb sor fölött, melyet leírt:

*Méltóságos báró úr,
Szeretve tisztelt főispánunk!
Minekutána...*

Csodálatos – gondolá –, mióta nem vagyok »aranytollú jegyző«, azóta nincs meg az a stílusom. Mintha a hivattal együtt az is megváltozott volna.

– Jézus, Mária – rázta fel az ihletre várakozó férfiút a neje hangja –, elvesztettem a gyémánt-tűmet. [...]

– Köszönöm szépen. Éppen kedvező rá a hangulat. Ahelyett, hogy szimiléket, parabolákat keresheték, most a te ékszereidet kell keresnem. Mondhatom, nagy mulatság. [...]

...leült az íróasztalhoz, de az asztal fölé hajolva csakhamar elnyomta a buzgóság és csak akkor ébredt fel, mikor reggel a hajdú jött jelenteni, hogy föl van táalva a reggeli és hogy azóta az ékszer is megkerült; itthon volt leesve a kis asztalka alatt.” (124–125.)

Elveszett a stílus, elveszett a gyémánttű: Poltáry a beszéd ornátusa helyett női ékszereket keres. Nem találják, és szöveg sem születik, végül mégis megkerül mindkettő: az ékszer el sem vészett, a beszéd pedig már 1868 óta megvan.

Emez előkészületek és intézkedések után következik el a IX. fejezet (126–152., főként: 134–150.).

Felcsattan Poltáry György híres ezüstcsengésű hangja: „*Méltóságos báró úr, Szeretve tisztelt főispánunk!* [...] »*A mai politikai viszonyok mellett, a hazánk ege fölött tornyosuló felhőknek közepette, midőn [...]*»” (134.) Malinka, vagyis Kopereczky, azaz Poltáry saját beszédje, jogos elmeszüleménye, a másodsor felhasznált puskapor: „*értéktelen krispinre jó a viseltet zsinór is*”. (135.) Szóról szóra az ő beszédjük perreg le. Hullnak, süvitenek a szavak, mint az éles szögek. Szégyen, gyalázat. Malinka vére hull Poltáry mondataiban. Még Noszty Feri is megszólal. Dialógust szorgalmaz:

„– *Milyen lesz a sógor beszéde?* [...]

– *Isten tudja.* [...]

– *Te csimáltad?* [...]

– *Félig-meddig.* [...]

– *Lásd, azt úgy kellett volna összeeskábálni, hogy előlegesen bekéríték az alispánnak ezt a szónoklatát, úgy hogy a sógor beszéde mintegy válaszokat tartalmazott volna az itt felhozottakra s ezzel rajta lett volna a rögtönzés zománca. Meg kell adni, hogy gyönyörűen beszél ez a Poltáry, vagy hogy hívják.*” (137.)

Szó sincs dialógusról. Menthetetlenül el is érkezik hát a rettenet ruhájába öltözött pillanat. „*Tekintetes köztörvényhatósági bizottság!* [...] *A mai politikai viszonyok mellett, a hazánk ege fölött tornyosuló felhőknek közepette, midőn [...]*” (138.) – szólal meg – nem az okos ember, nem is az új főispán, hanem a féleszűnek hirdetett tót úr pohánkakása ízű hangja. Ohó. Hisz ez rettenetes módon érdekes. Paródiáz. Gúnyol. Egy hallásra, zseniális módon, szóról szóra visszamondja. „*»Bevette és most kihányja« – ahogy Viléczy Ödön mondta.*” (139.) Talentum. Lángész. Csodálatos emlékezőtehetség. Poltáry, az eredeti, de eredetiségének látszatát immár végképp elvesztett szerző bikaszeme kidagad a csodálkozástól. Dühösen döfködi rezes kardjával a padlót. „*Fatális egy véletlen. Most már minden napfényre kerül. Dicsőség, hírnév, szónoki nimbusz, Isten veled.*” (140.) „*Ez most már csak mint szatíra értelmezendő.*” (140.) Findzsa asszony hiába háborog („*Micsoda dicsónó nép ez; mikor az uram mondta ezeket, a füliük dobját se hajtották, most pedig a lelkiüket ordítják ki*”): a sikerkülönbség nem a szerző személyén múlik. Telik az idő, s mind nagyobb a rekord, a szóról szóra visszaadott frázisok, szimilé, idézetek száma. Némelyek ugyan úgy vélekednek, hogy e mnemotechnikai erőművelet nem elegendő a dicsőséghez

(„hiszen a tükör⁴³ is azt teszi, azért mégse bámulják, mint masinát», 141.), de ezeket a szájasabbak és műveltebbek letorkolják: „mit ért a paraszt az uborkasalátához?” (141.).

„A tömegek kiszámíthatatlanok, mert szeszélyesek. A Malinka balul kiütött plágiuma megfordította a hangulatot és a különös körülmények között (a sors csodálatos kártyakeverő) keletkezett rokonszenv fölkapta szárnyaira Kopereczkyt és nem ejtette el többé. Egy elképzelt jótulajdonság (ezúttal a rendkívüli emlékezőtehetség látszata) többet ér, mint száz meglévő erény. Az éljenzés, tetszészaj most már annyira hozzászegődött a beszédhez, mint a gazdátlan kutya, hogy bottal se lehetett volna elverni.” (140.)

És – ráadásul – a szerzőelőd sem jár rosszul: létét a történetek nem veszélyeztetik, hanem szavatolják.

„A főispán most nagy dicsőséget aratott azzal a véletlenséggel, hogy éppen az én egykori beszédemet magolta be, s én azt nem gyanítva, közvetlenül előtte elmondtam, mind azt hiszik ezek a maflák, hogy rögtönzött paródiát hallanak s bámulják őt, inneplik, mert ezzel egyúttal engem vélnek inzultálni. Hát bizony elég kellemetlen, hanem segíteni nem lehet rajta. Mert ha én most leleplezném, hogy a főispán nem engem parodizál, hanem szegény feje nem tanult be más beszédet s akarva, nem akarva ezt kell elfűjnia, akkor ugyan a főispán agyon volna ütve, de magamat is bemártanám, hogy kétszer mondok el egy beszédet. Legjobb tehát, ha elhallgatok s igyekszem kihúzni ebből a vak esetlegből a lehető legnagyobb polgári hasznot. A főispán nagyon jól tudja, hogy más beszédet nem tud, ennél fogva kutatni fogja, miként került össze a két beszéd, s a megőrzendő titok ezerszerte jobban kapcsol majd hozzá, mint bármely más szolgálat, amit tehetnék.” (141.)

A valóságos helyzet pedig maradéktalanul elvész a magyarázatózónben. Kopereczky szokott bohémiájával még az igazat is megmondja, de sikere immár annyira bizonyos és erős, hogy még e szavait is elődjére vonatkozó maró célzásnak veszik (145.): „egy óra előtt még ő volt [...] a számár, most már színbölcesség, kijelentésszerű alapigazság minden, ami mond” (146.).

„[S]ok ember egybevéve sokkal ostobább, mint csupán egyetlen ember, ha nagyon ostoba is” – mondja erre Bubeniyik, aki mindent tud, mégis kérdez.

Bubeniyik tudja, hogy Kopereczky beszéde már korábban megvolt, tudja azt is, hogy Malinka írta, s Kopereczky rövid, példázatos kioktatása („Hát nem az enyém a frakk, habár szídom érte esetleg a szabót, hogy hosszúra csinálta?”, 148.) után még azt is felfogja, hogy a szerző nem azonos az íróval, csak egyvalami nem megy a fejébe, „[a]z, hogy miképpen fiadzhatta ez a beszéd a saját apját?” (149.). Kopereczky először újabb példázattal próbálkozik, Moór Károly és Bánk bán – a vékony garde-robe miatt – közös bársonyköntöséről, ám Bubeniyik szerint

„Moór Károly és Bánk bán sohasem jelentek meg egyszerre a lámpák előtt, mert akkor nem tudom, hogy lettek volna. S mindezekhez még neveli a csodálatosságot a sorrend, mert ha méltóságod mondja el előbb a beszédet, akkor még lehetséges volna a megoldás elgondolása, de így igazán megfoghatatlan, miképp tudta az alispán úr elmondani?

Mit? Ki nem találtad volna? Olyan stomfax vagy? Hát a Malinka adta oda neki. Hiszen világos.”

A kétszer elmondott beszéd története – talán nem véletlenül – a következő mondatall ér véget: „Nincsen a természetben egyformaság.” (150.)

Nincs ismétlés. Bármennyire tartunk is tőle, a plágium nem lehetséges. A szövegek időbeli sorrendje pedig néha még csak nem is valószínűsítheti a leszármazás rendjét. A hatás csodálatos titkai és rugói valóban kifürkészhetetlenek.

A regény egész szövegére a IX. fejezet tanulságai felől egy pillanatra kitekintve immár nem is elsősorban az önkritikus, a digresszióra építő szerkezetet megkérdőjelező

gyakori regénypoétikai reflexiók (XX. 88., 154., XXI. 27., 122., 213. stb.) válnak érdekessé. Nem is a nyelvre vonatkozó, helyenként nagyon tanulságos elmélkedések (XX. 26., 216., XXI. 15–16., 24., 46–47., 52. stb.), nem a disszemináció (XX. 60., 114., 162., 171., XXI. 125–127., 200., 211. stb.) és a différence (XX. 74., 90., 108., 146., 202., 234., XXI. 109., 110., 151. stb.) megtapasztalását sejtető részletek. Hanem sokkal inkább a szövegelődőknek a saját szövegben való jelenlétét tárgyaló mozzanatok.

Teljesen világos, hogy számos szereplő esetében a világlátást az elolvasott regények formálják meg elsősorban (XX. 54., 162., XXI. 99.). Hasonlóképpen igaz ez az irodalmi szövegekre is, ám a hatás gyakorta a felismerhetetlenségig rejtett (XX. 97.). Maga a Mikszáth-szöveg azonban egy pillanatra sem titkolja elődeit. Megidéződik itt Jászon története (XX. 210.), a SZÉP ILONKA (XX. 215., 230.), „*egy angol novella*”-ként emlegetve Jókai SZÉP MIKHÁL-ja (XXI. 18.), valamint MAGYAR FAUST-ja (XXI. 73.) és EPPUR SI MUOVÉ-ja (XX. 173.), Ovidius (XXI. 37.), Dickens (XXI. 113.), Zách Klára emléke (XXI. 195.), Boccaccio (XXI. 198.), a Jósika–Kemény–Jókai triász (XXI. 180.). És az általuk botrányos módon kompromittálódott szűzi eredetiséget semmiféle jóvátétel meg nem reparálhatja. Mert az eredetiség kérdése sohasem a beszélő személye által dől el („*annyi más embertől hallottam ezt, hogy már szinte azt hiszem, én magam találtam ki*”, XXI. 112.). Még az írónál sem, akinek pedig a „*könyve majdnem olyan kedves, mintha a gyermeke volna*” (XXI. 137.).

Mindig a következmények döntenek. A Stromm-affért (XX. 13–39.) a következmények teszik ősbűnné, a Velkovics-sztorit (XX. 8.) Tóth Mari felbukkanása avatja előtörténeté. Vannak ugyan megkonstruálhatatlan emberek (XX. 67.), de a többséget valamiféle jól ismert szerep mozgatja (XX. 115., 158.). Mindenki hasonlít valakire (XX. 210., XXI. 139.), mert mindenki inkognitóban van (XX. 214., 225., XXI. 103–105., 145.), és minden ismétlődik. A történet végkifejlete felől azonban minden érthetővé válik. Mert minden történet csak a végkifejlete felől érthető meg.

Mindennek ellenére: az elkerülhetetlen győzelem tényének azért kicsit talán túlzottnak tűnő fitogtatásával nem árul-e el mégis némi *félelmet* az UTÓHANG első bekezdésének utolsó mondata?

„*A nagy mesemondók eltűntek tehát a föld színéről és vissza se fognak térni többé. Dumas, Hugó Viktor és Jókai után bezáródik a kapu és nem valószínű, hogy még valamikor megcsikorduljon sarkaiban.*” (XXI. 230.)

IV. Metszés

Nincs kedvem a szöveg burjánzó fáját valamennyire mégiscsak mindig legallyázó összefoglaláshoz. De ha már metszenem kell, legalább nézzük meg, mi csöpög a sebzett ágvégeken.⁴⁴

Mikszáth utolsó előtti, egyben a Jókai halálát (1904) és a JÓKAI MÓR ÉLETE ÉS KORA (1905–1906) című regényes életrajzot követő első, A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARI-VAL című regénye, főként annak IX. fejezete a hagyományviszonyok kontextusába állítva, a kétszer elmondott beszéd konkrét példája és kicsinyítő tükre által meglehetősen világossággal beszél a tradícióhoz való viszony egyik lehetséges s talán ritkábban emlegetett stratégiájáról. Ez a stratégia a hatás-iszony kijátszására kínált lehetőségek *mindegyikének* kipróbálása után, a papagájszerű utánmondás félelme és a kvalifikált ember utánozhatatlanul extra nótájának álma közötti higgadtabb térben rendezkedik be. A modernitáson innen vagy túl nem gondolja azt, hogy bárki is képes lenne „*hatás alatt nem állva hatni*”,⁴⁵ de azt sem, hogy a hagyomány minden sajátjának vélt mozzanatot

képes lenne maradéktalanul preformálni, azt sem, hogy az eredetiség látszata érdekében veszni kell mindenkinek, aki korábban már mondta egyszer, amit mi most, azt sem, hogy az apákat meg kell ölni. A *hatás-izony* és az *Ödipusz-komplexus* okozta (és immár a magyar irodalomban is behatóan vizsgált)⁴⁶ félelmeket a Mikszáth-szöveg esetében megítélésem szerint elsősorban annak tudata oldja, hogy a szöveg nem csupán s nem kizárólag a korábbi szövegek, szövegelődök következménye, folyománya, későn érkezett s így el(mis)másolásra kényszerített utóda, hanem egyben mindig olyan erő is, amely képes arra, hogy saját pozíciójából újraolvassa és (ami ugyanaz) újraírja az elődöket, olvashatatlanná vagy (csak a maga módján) olvashatóvá tegye azokat, hogy így önmaga előtörténeteként alkothassa újra a korábbi történetet.⁴⁷

Az újraolvasás legalább olyan fontos és erős hatás, mint a leszármazás. Aki később jön, az az erősebb, aki a legkésőbb jön, az a legerősebb. Azért fiadza minden valamennyire is erős szöveg mindig a saját apját, mert az elődöt *elődnek* mindig az utód teremti meg.⁴⁸

Az irodalom dinamikáját alighanem csak egy oldalról magyarázza a (szövegelőd nyilvánvaló jelenlétét módszeresen bagatellizálni igyekvő) *hatás-izony*. A (nem nyilvánvaló hatásokat is eleve a saját értelmezésben kinyilvánító) *Kopereczky-effektus* talán egy másik stratégia nyoma lehet.

Nagyon is el tudok képzelni olyan magyar irodalmi kánont, amelynek nem a Jókai és Krúdy közötti *közvetítés* jogán, hanem – sok más lehetséges érv mellett – már csak a kétszer elmondott beszéd történetének (a másodvonalnak fenntartott közvetítő funkciót a mindenkinek kijáró *újraolvasó* ranggal helyettesítő, a hatalmat az elődök *elődként való megteremtésében* és nem azok elpusztításában látó) *hagyományfelfogása* miatt is Mikszáth Kálmán életműve állna az egyik centrumában.⁴⁹

Jegyzetek

1. A Mikszáth-hivatkozásoknál mindvégig a kritikai kiadást használtam: MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI. Szerk.: Bisztray Gyula–Király István. REGÉNYEK ÉS NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK. (A továbbiakban: KrK, kötetszám, oldalszám.)
2. Mikszáth Kálmán: NE OKOSKODJ, PISTA! KrK VIII. 12.
3. Mikszáth Kálmán: LUTRI. KrK I. 100.
4. E jelzős szerkezet *léíró* értelemben jelentse most a Toldy Ferenc-életműtől a Sötér István szerkesztette akadémiai irodalomtörténetig terjedő corpust, *értékelő* értelemben pedig egy olyan szövegegyüttest, amely képes önmaga újraolvasására. (Lásd: Barbara Johnson: A KRITIKAI KÜLÖNBÖZŐSÉG: BARTHES/BALZAC. *Helikon*, 1994/1–2. 140–148.)
5. „A közvetlenség egy még elmosódott stratégia válassztása marad, mely a legsietősebb beszédre kény-

- szérül, geometriai kalkulus mind a frontális megközelítés, mind az egyenes vonal – a két pont között állítólag legrövidebb út – leggyorsabb megkerülésére.” (Jacques Derrida: SZENVEDÉSEK. In: uő: ESSZÉ A NÉVRŐL. Ford.: Boros János–Csordás Gábor–Orbán Jolán. Pécs, 1995. 23.)
6. Gérard Genette: AZ ELBESZÉLŐ DISZKURZUS. Ford.: Lovas Edit–Sepeghy Boldizsár. In: AZ IRODALOM ELMÉLETEI, I. Szerk.: Thomka Beáta. Pécs, 1996. 61–98., főleg 78.
 7. In: Barta János: KÖLTŐK ÉS ÍRÓK. Bp., 1966. 166–245.
 8. Király István: MIKSZÁTH KÁLMÁN. Bp., 1960, főként: 455–487.
 9. A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1849-TŐL 1905-IG. Szerk.: Sötér István. Bp., 1965. K. K. (Kulcsár Kálmán): MIKSZÁTH KÁLMÁN. 702–761., főként 759–760.
 10. „Háy regényével kapcsolatban ezenkívül felte-

hető az a kérdés is, hogy hozzájárulhat-e egy ilyen-fajta regénytechnika pl. a Jókai-epika újraértelmezéséhez. Nem feledve, hogy egy regény önmagában nemigen lehet biztosítéka a hazai irodalmi kommunikáció ilyen horderejű teljesítményének, figyelemfelhívó gesztusa mégis fontos, hiszen a (»szakmai« és kritikus körökben) általában sajnálattal emlegetett és Keménnyel vagy másokkal szemben teljesen leértékelt Jókai – olvasottsága révén – valószínűleg elég nagy hatással lehet (vagy már csak: lehetett?) a regényolvasásnak nevezett befogadási stratégiákra, illetve ezek retorikai eszközeire.” Kulcsár-Szabó Zoltán: A SZÍV, AZ OLVASÁS ÉS A GYÖNYÖRŰSÉG. HÁY JÁNOS: DZSIGERDILEN (A SZÍV GYÖNYÖRŰSÉGE). *Jelenkor*, 1997. február. 211.

11. Mikszáth Kálmán: JÓKAI MÓR ÉLETE ÉS KORA. KrK XVIII–XIX. A könyv kijelentéseit a Jókai-kultuszt vizsgáló tanulmányban részletesen tárgyalom: Szilasi László: A JÓKAI-SZAKIRODALOM KULTIKUS PARADIGMÁJA. *ItK*, 1992. 1. 24–49.

12. Korántsem szükségszerű tehát, hogy – mint például Abrams radikális kritikája sugallja – az újolvasás (newreading) esetén feltétlen „nyereségünk olyan szavatolt újdonság, amely bármilyen szöveget közvetlenül relevánssá tesz a kurrens érdekek és érdeklődések fényében”, az pedig bizonyosan nem, hogy „által lemondunk viszont az emberről és az emberért született jelentésteli irodalmi művek végtelen sokszínű skálájáról, továbbá mindarról, amit ezekről a szövegekről humanista és kritikus elődeink írtak Arisztotelészről Lionel Trillingig”. Vagy Barta Jánosig. (Lásd: M. H. Abrams: HOW TO DO THINGS WITH TEXTS. *Partisan Review*, 46 [1979], 4. Az idézet a magyar fordításból való: TETTEN ÉRT SZÖVEGEK. Ford.: Hartvig Gabriella. *Pompeji*, 1997. 2. S. a.)

13. Kellér Andor: ZÖLD GYEP, ZÖLD ASZTAL. A FŐISPÁN. Bp., 1974.

14. Stanley Fish: VAN SZÖVEG EZEN AZ ÓRÁN? Ford.: Kálmán C. György. In: TESTES KÖNYV. Szerk.: Kiss Attila Atilla–Kovács Sándor S. K.–Odoricus Ferenc. Szeged, Dekon-könyvek 8., 1996. (A továbbiakban: TESTES.) 265–282.

15. Emlékeztetőül: AMI A LELKET MEGMÉRGEZI (népies beszély) (1871), A BATYUS ZSIDÓ LÁNYA (elbeszélés) (1871), A LUTRI (elbeszélés) (1872), A VÁRMEGYE RÓKÁJA (1877), AZ APÁM ISMERŐSEI (regény egy kötetben) (1878), NEMZETES URALMÉK (regény) (1882–1883), A LOHINAI FŰ (elbeszélés) (1885), FARKAS A VERHOVI-

NÁN (1892), AZ ELADÓ BIRTOK (elbeszélés) (1893), PÁVA A VARJÚVAL (elbeszélés) (1894), NE OKOSKODJ, PISTA! (1895), NAGY KUTYA A VICEBÍRÓ (1895), A ZÖLD LÉGY ÉS A SÁRGA MÓKUS (1895), PRAKOVSKZY, A SIKET KOVÁCS (1895–1896), APRÓ KÉPEK A VÁRMEGYÉBŐL (úti élmények) (1899), A KRÚDY KÁLMÁN CSÍNYTEVÉSEI (1899), A MI ÖRÖKÖS BARÁTUNK (1899), EGY ÉJ AZ ARANY BOGARBAN (1899), A FEKETE KAKAS (1899), A SZÖKEVÉNYEK (1901), FILI (RAJZ A RÉGI VILÁGBÓL) (1902), MINDENKI LÉPIK EGYET (1902), A VÉN GAZEMBER (1904), KOZSIBROVSKZY ÜZLETET KÖT (1905).

16. Noha bizonyos, ironikusan kezelt (talán hatás)történeti(nek is nevezhető) tudatosság már ebben a szövegben is megfigyelhető. Pl.: „*De amint lassan-lassan oszladozni kezdett az ámulat, eleibe toladott az emlékezet. S ami régen történt, azt most mind hozzáidomították ahhoz, amin most csodálkoztak. Mert most már visszajárul fordult a dolog. A mai jelenet nem volt megérthető a múltból, vették hát fundamentumnak a mai jelenetet, s amire visszaemlékeztek, azt építették hozzá ehhez. S így már tökéletesen összevágott.*” (KrK II. 208–209.)

17. KrK III. 16.

18. KrK IV., főként 7., 34. és 67.

19. A részleges leszámolás Jókai szerep- és becsületközpontú antropológiájával már korábban megkezdődött. „*Egy név, mely előtt leállik az emberről, mint a vakolat, minden színlelés, és nem marad meg semmi, csak maga az ember – szerep nélkül.*” (Lásd: A BATYUS ZSIDÓ LÁNYA. KrK I. 63.) Becsület, méltóság, románc és regény összefüggéseivel lásd: Szilasi László: „ODA ALANT LAKIK, AKI AZT MOZGATJA” (JÓKAI MÓR: SZEGÉNY GAZDAGOK CÍMŰ REGÉNYÉNEK ROMÁNCOS OLVASATA). *Alföld*, 1994. október. 44–57. és uő: „KÖRNYÉKEZI MÁR NEMINEMŰ KÉTSÉG” (ARANY JÁNOS: A NAGYIDAI CIGÁNYOK). *ItK*, 1994. 4. 395–414.

20. A Jókai-féle szöveget és a rajta nevelkedett „regényolvasásnak nevezett befogadási stratégiákat” illető finom, de csöppet sem rejtett kritika egyébként itt és a továbbiakban is úgyszólván folyamatosnak mondható. Példa a SZENT PÉTER ESERNYŐJÉ-ből: „*Veronka elmondta a könyveket. Azokat mind olvasta Gyuri is, s elkezdik felemlgetni a regények hőseit, mint közös ösmerőseiket: Elemért, a sast, Berend Ivánt, Ankerschmidt Erzsikét, Béli Arankát. Bizony nagy csacsi volt az a Béldi Pál, hogy nem fogadta el a fejedelemséget.*”

– *De hátha mégis jól tette, mert ha elfogadja, mi-
ből támad akkor az a szép regény?*” (KrK VII.
137.)

21. Harold Bloom: THE ANXIETY OF INFLU-
ENCE. Oxford UP, New York–London, 1973;
KABBALAH AND CRITICISM (Seabury, New
York, 1975); A MAP OF MISREADING (Oxford
UP, New York–London, 1975); POETRY AND
REPRESSION (Yale UP, New Haven, 1976).

22. Harold Bloom: A MAP OF MISREADING.
53–60., 115–119.

23. Alfa (Alexander Bernát) kritikája a
NOSZTY-ról: *Budapesti Hírlap*, 1909. január 30.
25. sz. 2–4. (KrK XXVIII. 268–272.)

24. „Az esztétikai tapasztalat – a retorikai hatásesz-
tétikák *movere-docere-delectare* típusú fogalmaiban
őrzött – teljessége úgy bomlik meg, hogy a történeti
értelmezések innen [ti. nagyjából a XVIII. és
XIX. század fordulójától. – Sz. L.] fogva vagy
a kommunikatív (katharszis), vagy a receptív
(aiszthészis), vagy pedig a produktív (poiészis)
szempontot hanyagolták el és iktatták ki az esztétikai
hatásfunkciók köréből.” (Kulcsár Szabó Ernő:
TÖRTÉNETISÉG, MEGÉRTÉS, IRODALOM. Bp.,
1995. 28.) Igen, Alexander Bernát – enyhén,
persze: kultikus – szövegét olvasva azonban
úgy tűnik, hogy a magyar hagyományban
(zárványszerűen) egészen a XX. század elejéig
fennmaradhatott e gondolatrendszer, s még
akkor is képes volt az *értő élvezetet* és az *élvezve
értést* a gyakorlati kritika számára is vonzóvá
tenni.

25. „*Mindegy, akár idealizmus, akár realizmus, ez
a könyve nagyszerű és bátor tett. Olvasátok és gyö-
nyörködjétek benne, és esetleg megtörténik, hogy köz-
ben az előítéletek lehámlanak lelketekről, vagy leg-
alább meglazulnak.*” KrK XXI. 272.

26. Csáth Géza: MIKSZÁTHRÓL ÉS ÚJ REGÉNYÉ-
RŐL. *Huszádik Század*, 1910. április. 4. sz. 412–
420. (KrK XXI. 272–279.)

27. Harsányi Zolt: MIKSZÁTH. *Nyugat*, 1926.
II. 555–557. (KrK XXI. 283.)

28. Németh G. Béla: AZ ESZMÉLKEDŐ, KÉSEI
MIKSZÁTH. In: uő: SZÁZADUTÓRÓL – SZÁZAD-
ELŐRŐL. IRODALOM- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK. Bp., 1985. 101–128., valamint
pl. Hódosy Annamária: MIXÁT: HAIR. In: Hó-
dosi Annamária–Kis Attila Atilla: REMIX. (De-
kon-könyvek 6.) Szeged, 1996. 141–159.,
Hász-Fehér Katalin: A VÍCJÁTÉK ÉS A REGÉNY
PÁRBESZÉDE. *Tiszlatj*, 1997. január, Diákmel-
léklet, 1–12.

29. Pintér Jenő: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉ-
NETE, VII. Bp., 1931. 400–401. (KrK XXI.
284.) – Nem tudom, ez az értelmezési irány
mit kezd pl. a regény következő mondatával:
„*Mert minden hatalom csak a tisztesség valamely
forrásából ered.*” (XXI. 160.)

30. Zsigmond Ferenc: MIKSZÁTH KÁLMÁN.
Bp., 1927. 33. – A mindennek folytán kiala-
kult helyzetet jól összegzi Kulcsár Szabó Ernő
irodalomtörténete: „*Jókai és Mikszáth elsőpró
hatása alatt aztán lényegében az a poétikai egyen-
súly bomlott meg, amelyet az epika ez idő tájt alakít-
tott ki esemény, történet és elbeszélés között. Az ese-
mény (»csattanók«) és a történet (az attraktív »ro-
máncosság«) följénye elfödte azt az elbeszélésherme-
neutikai tényt, hogy mindkettjüknek az elbeszélés
értelmezte formában van epikai léte. Vagyis hogy a
szimulatív elbeszélés (V. Zmegat) jelei sem valósá-
gokat véferálnak, hanem csak róla tett kijelentése-
ket: a jel és jelentett kapcsolatából keletkező esztétikai
jelentés a világszerű epika esetében is jelhasználat
függvénye. A világleképező, krónikus elbeszéléshez
társított eszköz jellegű nyelvhazsnálat elvével így
társulhatott a könyvelvi olvashatóság illúziója.*”
(Kulcsár Szabó Ernő: A MAGYAR IRODALOM
TÖRTÉNETE 1945–1991. Bp., 1993. 73.)

31. Angyal Dávid: A BONTÓ VÁRMEGYEI FŐIS-
PÁN BEIKTATÁSA MIKSZÁTH REGÉNYÉBEN. In:
PAPP KÁROLY EMLÉKKÖNYV. Debrecen, 1939.
7–9., Rejtő István: EGY MIKSZÁTH-REGÉNY GE-
NEZISE (A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL).
ItK, 1960. 305–318. AZ AZONOS SZÖVEGŰ KÖ-
SZÖNTŐ ÉS BEMUTATKOZÓ BESZÉD. KrK XX.
272–273.

32. Felhívom a figyelmet: ez a hivatkozás ön-
magában is tipikus példája annak, amikor „*a
primér atya-szöveg a függelék kategóriájába kerül
át.*” (Leyla Perrone-Moisyés: A KRITIKAI IN-
TERTEXTUALITÁS. Ford.: Burján Mónika. *He-
likon*, 1996. 1–2. 102.)

33. *Képes Folyóirat*. (A Vasárnapi újság füzetek-
ben.) (Szerk.: Hoitsy Pál.) 1908. 1. sz. 1. (KrK
XX. 249–250.)

34. Lásd pl.: Roland Barthes: A SZERZŐ HA-
LÁLA. Ford.: Babarczy Eszter. In: Roland
Barthes: A SZÖVEG ÖRÖME. Szerk.: Babarczy
Eszter. Bp., 1996. 50–55. Michel Foucault: MI
A SZERZŐ? Ford.: Erős Ferenc. *Világosság*,
1981/7. Melléklet. 26–38.

35. Figyelemre méltó, hogy ily módon a szö-
veg megalkotásának retorikai fokozatai közül
immár egy sem maradt érintetlen. Inventio

(lelemény, eredetiség): nincs, nem létezik. Dispositio (felosztás, szerkezet): a másolás miatt kivitelezhetetlen. Elocutio (ékesszólás): önálló létét elvesztette, mert megítélése a beszélő kilétének függvénye („szép ugyan, de népszerűtlen ember mondja”). Memoria (emlékezet): csak a közönség számára erény, a narrátor megveti („bemagolni” – „egyszeri hallásra – kicsoda memória!”). Pronuntiatio (az előadás módja): mellékes.

36. Az újabb intertextuális kutatások rámutattak már, hogy milyen ritka egy egész szöveg teljes átvétele. (Pl.: Laurent Jenny: A FORMA STRATÉGIÁJA. Ford.: Sepsi Enikő. *Helikon*, 1996. 1–2. 47.) Mikszáth stratégiája már csak azért is érdekes lehet, mert történeti előképét jelentheti és ennyiben újraértelmezheti például Esterházy Péter Ottlik- és Danilo Kis-másolatait. (Lásd még Szilasi László: A PÁRBESZÉD KUDARCAI. (CSOKONAI LILI: TIZENHÉT HATYTYÚK.) In: uő: MIÉRT ENGEDJÜK ÁT AZ ÁCSNAK AZ ÉPÍTKEZÉS ÖRÖMÉT. Bp., JAK–Pesti Szalon, 1994. 71–82.)

37. Degré Alajos: VISSZAEMLÉKEZÉSEIM. Bp., 1883. I. kötet, 15–16. KrK XX. 272–273. – Bizonyos értelemben örömmre szolgált, hogy Tihanyi Ferenc temesi grófort a kritikai kiadás szövege egy helyütt *Temesi Ferencként* említi. (KrK XX. 273.)

38. „[A] kommentátor diszkurzusát nem lehet takarosán és módszeresen elválasztani a szerzőétől: a viszony szennyező és kiasztikus; forrásszöveg és másodlagos szöveg, bár elválaszthatók, egy egymást kölcsönösen támogató, kölcsönösen uraló viszonyba kerülnek.” (Geoffrey H. Hartman: AZ IRODALMI KOMMENTÁR MINT IRODALOM. Ford.: Hódossy Annamária. In: BEVEZETÉS AZ IRODALOMELMÉLETBE. Szerk.: Dobos István. Debrecen, 1995. 298.)

39. Szabó G. Zoltán–Szörényi László: KIS MAGYAR RETORIKA. Bp., 1988. 189.

40. „Keddtől fogva találkozunk a hosszabb elbeszélést átfogó trópus lehetőségével; Quintilianus az INSTITUTIÓ-ban az iróniát úgy írja le, mint amely képes megszabni egy szónoklat egészének színezetét azáltal, hogy olyan hangnemet alkalmaz, mely nem illik az adott szituációhoz, vagy éppen, mint Szókratész esetében, áthatja egy élet egészét.” (Quintilianus: INSTITUTIÓ, 9. 2. 44–53., idézi Norman Knox: THE WORLD IRONY AND ITS CONTEXT. 1500–1755. Durnham N. C.: Duke University Press. 1961.) (Paul de Man: A TEMPORALITÁS

RETORIKÁJA. Ford.: Beck András. In: AZ IRODALOM ELMÉLETEI, I. Szerk.: Thomka Beáta. Pécs, 1996. 35.)

„Jakobson elméletének eredményessége azonban abban a feltevésben rejlik, hogy mind a költészet, mind pedig a próza különböző formái (amelyeknek mind megvannak a maguk ellentétpárjai a narratívában általában és ezért a történetírásban is) jellemezhetőek annak a domináns trópusnak az alapján, amely a nyelv által nyújtott paradigmaként szolgál egy olyan világ valamennyi jelentést hordozó viszonya számára, amelyet bárki, aki e viszonyokat a nyelvben kívánja ábrázolni, felfoghat.” (Hayden White: A TÖRTÉNELMI SZÖVEG MINT IRODALMI MŰALKOTÁS. Ford.: Novák György. In: TESZTES. 350.)

41. A *misprison* terminus bevett magyar alakja az *el(mis)másolás*. Lásd: Harold Bloom: KÖLTÉSZET, REVIZIONIZMUS, ELFOJTÁS. Ford.: Hódossy Annamária. *Helikon*, 1994. 1–2. 58–76.

42. A mondat idáig terjedő részét Horváth Iván: BALASSI KÖLTÉSZETE TÖRTÉNETI POÉTIKAI MEGKÖZELÍTÉSÉBEN (Bp., 1982) című könyvének 256. oldaláról másoltam ide.

43. E ponton fontosnak tartom megjegyezni, hogy értelmezésemben a kétszer elmondott beszéd történetét mindvégig a Jókai-hagyományhoz való mikszáthi viszony *kicsinyítő tükrének* tekintetem: megítélésem szerint az *idegen* szöveg teljes lemásolásának gesztusa ebben az esetben egyúttal rezümézi (ha tetszik: *kivonatossan elbeszéli*) a hagyományhoz való teljes saját viszonyt is. (Lásd: Lucien Dällenbacher: INTERTEXTUS ÉS AUTOTEXTUS. Ford.: Bónus Tibor. *Helikon*, 1996. 1–2. 52–53.)

44. E bekezdés metaforikája egy Hárs Endrével töltött badacsonytomaji munkás hétvége adósa.

45. Lásd Palkó Gábor: ESTI KORNÉL: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: ESTI KORNÉL). In: AZ ÚJRAÉRTETT HAGYOMÁNY. AZ ALFÖLD STÚDIÓ ANTOLÓGIÁJA. Szerk.: Keresztury Tibor–Mészáros Sándor–Szirák Péter. Debrecen, 1996. 25–26.

46. Lásd Dávidházi Péter kitűnő TOLDY-tanulmányait, valamint Farkas Zsolt: KUKORELLY ENDRE. Kalligram, Pozsony, 1996. 99–117.

47. Lásd Kulcsár Szabó, 1995. 92.

48. Nem kívánom eltulkolni, hogy az apának a fiú által való nemzése Bloom elméletében, annak csúcán is szerepet kap: „A *metalépszisz*

vagy *transumptio* [...] az előzményekhez, ezen belül a költői nyelv előzményeihez s különösen az elődök rettegett és imádott költeményeihez való költői hozzáállás kialakításának totális, végső aktusává válik. Megfelelően kivitelezve ez az álláspont figuratív módon azt az illúziót kelti, hogy az utód nemzótyaí nemzójévé vált, ami a lehetséges legnagyobb illúzió: az, amit Vico »divinációnak« hívott, s amit mi költői halhatatlanságnak hívhatnánk.» (1994. 72.) Mikszáth stratégiájában azonban 1. az említett trópusok nem kapnak szerepet, helyüket első-

sorban (radikálisan átíró) műfajok töltik be, az eljárás nem figuratív, hanem generatív, 2. az apateremtés nem végkifejlet, hanem alapállapot, a hagyományhoz való viszony történetének utólag megírt előszava és előtörténete, 3. a nemzótya nemzése nem illúzió, hanem a (visszaható, újraíró) hagyomány történéseinek valósága.

49. Lásd még Kukorelly Endre: MIKSZÁTH KÁLMÁN SAJNOS. *Beszélő*, 1996. április. 113–114.

Solt Kornél

MIT MOND, AKI BESZÉL?

Ki beszél?

Vagyis: „Ki beszél egy regényben?” Ez az izgalmas kérdés a XIX. század elejétől, de főként Sartre idevágó írásaitól kezdve méltán a regényelmélet központi kérdésévé vált. – Mert vegyük kézbe például A HÁROM TESTŐR egyik magyar változatát, és nyissuk ki a 473. oldalon, majd olvassuk el a következőket:¹

„– És nálad van a bíboros levele? – érdeklődött D'Artagnan.

– Tessék, itt van – szólt Athos.

S az értékes papírost előhúzza zubbonya zsebéből.

D'Artagnan felnyitotta, nem is próbálta leplezni keze remegését, s felolvasta az írást:

Jelen sorok birtokosa parancsom szerint és az állam érdekében tette, amit tett.

1627. december 3.

Richelieu

– Igen – szólt Aramis –, szabályszerű felmentés és felhatalmazás.

– Sztét kell tépni ezt a papírt – mondta D'Artagnan; úgy érezte, tulajdon halálos ítéletét olvasta.” (Csatlós János fordítása.)

Valóban: ki beszél például ott, ahol ez áll a szövegben: „*Jelen sorok birtokosa parancsom szerint és az állam érdekében tette, amit tett?*” – Ki az, aki kimondja ezeket a szavakat?

Talán maga Richelieu? Természetesen nem a francia történelem, hanem „csak” A HÁROM TESTŐR szintén kellően félelmetes „nagy bíborosa”, aki hallatlan energiákat fordít Dumas négy hőséneke megzabolázására. Vagy esetleg D'Artagnan? Hiszen ő olvasta fel az írást (mégpedig úgy, mint a saját halálos ítéletét). De ismét nem a „történelmi” D'Artagnan (nevét az anyai ágról kapta), akinek az apja Bertrand de Batz-Castelmore volt (†1635), hanem a regénybeli D'Artagnan. Vagy talán a DE LA FÈRE GRÓF EMLÉKIRATAI-nak nem létező szerzője? (Dumas az ELŐSZÓ-ban úgy ír erről a memo-